

دانشنامه فرهنگ و تمدن سیستان و بلوچستان

(۳)

هنر مردم سیستان

تالیف: مزار گلستانه

به اهتمام: دکتر محمد تقی رخشانی - قاسم سیاسی

سرشناسه	گلستانه، مزار، ۱۳۲۶ -
عنوان و نام پدیدآور	هنر مردم سیستان / تألیف مزار گلستانه، به اهتمام محمدتقی رخشانی، قاسم سیاسر
مشخصات نشر	تهران: آبتوس، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	۱۷۸ ص؛ مصور؛ ۲۲×۲۹ س.م.
فروست	دانشنامه فرهنگ و تمدن سیستان و بلوچستان؛ ۳.
شابک	978-964-6334-82-3 :
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
یادداشت	کتابنامه
موضوع	صنایع دستی -- ایران -- شهر سوخته
موضوع	صنایع دستی -- ایران -- سیستان و بلوچستان
موضوع	شهر سوخته
شناسه افزوده	رخشانی، محمدتقی، ۱۳۳۸-
شناسه افزوده	سیاسر، قاسم، ۱۳۴۸-
رده بندی کنگره	۱۳۹۱ گ ۸ ۹۵ ش / ۵۵ DSR
رده بندی دیویی	۹۵۵/۷۴۲ :
شماره کتابشناسی ملی	۲۸۵۹۳۱۶ :

اختشارات آبتوس

دانشنامه فرهنگ و تمدن سیستان و بلوچستان

(۳)

هنر مردم سیستان

تألیف: مزار گلستانه

به اهتمام: دکتر محمدتقی رخشانی - قاسم سیاسر

طراح جلد و مدیریت چاپ: مهندس سپهر انصاری - ۰۹۱۲۵۲۷۰۹۶۹

طراح صفحات: مهدی رخشانی - عصمت گلزار - کانون تبلیغاتی باران (۳۲۱۱۱۷۹)

چاپ اول: ۱۳۹۱

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

تعداد صفحات: ۱۷۸

ارزش: ۷۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۶۳۳۴-۸۲-۳ ISBN: 978-964-6334-82-3

کلیه ی حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی
سیستان و بلوچستان می باشد.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
سخن نخست.....	۹
مقدمه.....	۱۱
هنر در شهر سوخته.....	۲۹
موقعیت جغرافیایی و سابقه پژوهشی شهر سوخته.....	۳۰
تقویم زمانی یا کروئولوژی شهر سوخته.....	۳۱
بررسی رابطه تجاری بین مراکز شهری در هزاره های چهارم و سوم ق.م.....	۳۲
دوران شکوفایی شهر سوخته.....	۳۳
گلوله های گلی.....	۳۵
شهر سوخته: تحلی گاه هنر و صنعت و تمدن در ۵۰۰۰ سال پیش.....	۳۹
اشیاء شهر سوخته.....	۴۰
پیکرک های گلی شهر سوخته.....	۴۰
مهرها.....	۴۲
پارچه بافی.....	۴۲
اشیاء چوبی.....	۴۳
جامعه شهر سوخته.....	۴۴
شرح مختصری از معماری کاخ و معبد کوه خواجه.....	۵۳
نقاشی های مشکوفه کوه خواجه.....	۵۵
معماری.....	۵۷
معماری و شهر سازی.....	۵۸
سیک های معماری متداول محلی و هنرمندان و استادان برجسته در سطح استان.....	۵۸
بافت شهری در شهرهای مختلف استان.....	۵۹
موسیقی سیستان.....	۶۰
سازهای موسیقی.....	۶۲
قیچک.....	۶۲
کمون (آرشه).....	۶۳
ساز (سرنا).....	۶۳
دایره (داره).....	۶۳
دهل (دل).....	۶۴
پنجلک.....	۶۵
موسیقی و رقص.....	۶۵
رقص چوب.....	۷۰
رقص یک چوبه.....	۷۱
رقص دو چوبه.....	۷۱
رقص سه چوبه.....	۷۱
رقص به زانو یا شنستکا.....	۷۲

۷۲	رقص شمشیر
۷۳	رقص غمزه ای
۷۳	رقص شمشیر گردانی
۷۴	رقص های محلی
۷۴	رقص چاپ
۷۵	رقص چوبازی
۷۵	هنرهای دستی
۷۷	ویژگی های صنایع دستی
۷۸	صنایع دستی سیستان
۷۸	صنایعی که جنس آنها پشم و مو می باشد
۷۸	قالی
۸۰	گلیم
۸۱	انواع بافت های گلیمی
۸۱	الف: جوال
۸۱	ب: خورچین
۸۲	ج: سفره
۸۲	د: توبره
۸۲	ه: پالان
۸۳	و: چادر بافی (پلاس بافی)
۸۳	پشتی بافی
۸۴	نمد مالی
۸۴	۲- صنایع دستی که در تولید آنها خاک نقش اساسی دارد
۸۵	۳- صنایع دستی تولید شده از ساقه گیاهان
۸۵	حصیر بافی
۸۶	کلاه دوره ای
۸۷	برده بافی
۸۷	چیلک بافی
۸۸	توتن (قایق گیاهی)
۸۸	۴- تولیدات چوبی
۸۸	چی گو و رخت
۸۸	الف: چی گو
۸۹	ب: رخت
۸۹	ج: گوپک (گوه)
۸۹	د: میاد (خیش)
۹۰	ه: حلقه (میاد)
۹۰	اشتن
۹۰	غبل

۹۱	روگز
۹۱	دوگز
۹۱	سله، سنگورگ (زنبیل)
۹۱	شول
۹۲	لوندک
۹۲	میل می جو Milnichov
۹۲	جولک Jolak
۹۲	چدک chadak
۹۳	چر (char)
۹۳	چرخه (charkha)
۹۴	صنعت فلزگری
۹۴	سایر صنایع دستی
۹۴	بادزنه
۹۵	اسپره
۹۵	سنگ آس
۹۶	آس دستی
۹۶	سُرمُد (سرمه دان)
۹۶	پوش سرجاه (poshsarjah)
۹۷	خامه دوزی
۹۷	کلاه خومک (عرفچین)
۹۸	آینه دوزی
۹۸	سوزن دوزی
۹۹	تاریخچه فرش سیستان
۱۰۱	رنگ های فرش سیستان
۱۰۲	نقشه های قالی سیستان
۱۰۳	نقش های سیستانی و وابستگی قومی
۱۰۴	انواع بافت های سیستانی
۱۰۴	سنت های سیستانی و قالی ایران
۱۰۵	رمز و راز قالی سیستان
۱۰۶	مشخصه های عمده قالی کنونی سیستان
۱۰۸	رنگ های قالی سیستان
۱۱۰	فرهنگ اصطلاحات فرش سیستان
۱۱۶	رنگریزی
۱۱۷	شعر
۱۱۹	آیکه یا لالایی
۱۲۱	رباعی یا ارده
۱۲۳	شعر عامیانه سیستان

۱۲۳.....	(الوکه alokah).....
۱۲۳.....	(آیکه aikah).....
۱۲۴.....	نمونه هایی از آیکه (لالایی سیستانی).....
۱۲۴.....	(رپسودیا rhapsodia).....
۱۲۴.....	خسروانی.....
۱۲۷.....	ارده خوانی یا رباعی خوانی.....
۱۳۰.....	کور (kur).....
۱۳۱.....	دویتی.....
۱۳۵.....	ترانه های سیستانی.....
۱۳۶.....	ضرب المثل ها.....
۱۳۹.....	چند نمونه ضرب المثل در ارتباط با زن و زناشویی.....
۱۴۱.....	چند نمونه ضرب المثل سیستانی در ارتباط با دوران کودکی.....
۱۴۲.....	حکایت های عامیانه (آسوکه).....
۱۵۳.....	آغاز آسوکه ها.....
۱۵۴.....	آسوکه سخنی و زیرک.....
۱۵۶.....	آسوکه دو بزانهر.....
۱۵۹.....	آسوکه هامون سلجوری.....
۱۶۱.....	آسوکه شاهزاده ابراهیم و دختر تاجر.....
۱۶۳.....	محرم.....
۱۶۸.....	تعزیه.....
۱۷۲.....	مراسم روز عاشورا و زیارت اهل قبور.....
۱۷۴.....	یادداشت ها.....

بسمه تعالی

سخن نخست

«هنر مردم سیستان» بخشی از مجموعه‌ی «دانشنامه فرهنگ و تمدن سیستان و بلوچستان» است. سایر مجلدات این مجموعه نیز به تدریج تقدیم دوستداران تاریخ و فرهنگ استان خواهد شد. پیرامون وجوه گوناگون تاریخی و فرهنگی خطه‌ای که سال‌هاست، استان سیستان و بلوچستان خوانده می‌شود، تاکنون آثاری به چاپ رسیده است؛ اما میان این آثار به لحاظ شیوه‌ی تألیف، رویکرد، روش تحقیق، اعتبار علمی و... تفاوت‌های فراوانی به چشم می‌خورد. تنوع این آثار و وجود تفاوت‌های آشکار میان آنها، مدت‌هاست موضوع گردآوری پاره‌های گزین شده‌ای از این سرمایه‌های مکتوب و انتشار آنها در قالبی نو و یکدست را به ضرورتی جدی تبدیل کرده است. طرح «دانشنامه سیستان و بلوچستان» در حقیقت برای برآوردن این نیاز فرهنگی-پژوهشی، ریخته شده است.

دانشنامه فرهنگ و تمدن سیستان و بلوچستان را حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی استان بر اساس طرحی مدون و از پیش اندیشیده شده به انجام رسانده است. در این طرح که پس از بررسی‌های کارشناسی به تأیید استانداری سیستان و بلوچستان نیز رسیده، علاوه بر موضوعات محوری، سرفصل‌ها و جزئیات هر موضوع نیز مشخص شده بود. با بررسی‌هایی که در فرایند اجرای طرح بعمل آمد، دریافتیم که در برخی زمینه‌ها، زیاد کار شده و مطالب فراوانی وجود دارد اما موضوعات بکری هم وجود داشت که به هر دلیل، پژوهشی درباره‌ی آنها انجام نشده بود. در برخورد با موارد اخیر، سعی کردیم به هر شکل ممکن، خلا مورد نظر را پر کنیم و مطابق طرح مصوب، کار را پیش ببریم.

کوتاه سخن اینکه: کتاب‌های منتشره تحت عنوان «دانشنامه فرهنگ و تمدن سیستان و بلوچستان» افزون بر دارا بودن ویژگی‌هایی همچون طراحی و صفحه‌آرایی یکسان، قطع واحد، گزینش مطالب و ویرایش مجدد، حاوی آخرین پژوهش‌های انجام شده نیز هستند و سعی کرده ایم مأخذی معتبر برای اساتید، محققان و دانشجویان فراهم آوریم. امیدواریم با همت پیگیر پژوهندگان استان، دانشنامه سیستان و بلوچستان به اثری ماندگار و معتبر تبدیل شود.

سعید مهدی زاده شهری

سرپرست حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی

سیستان و بلوچستان

مقدمه

اوضاع جغرافیایی و حدود سیستان

جلگه سیستان زمینی وسیع، با ویژگی‌های بسیار متنوع آب و هوایی است. این سرزمین که یکی از نخستین جایگاه‌های استقرار انسان و ایجاد تمدن در فلات ایران می‌باشد، همواره مورد توجه بوده و در نتیجه مورد اظهارنظرهای گوناگون قرار گرفته است. از یک طرف در مورد آن گفته شده که سیستان «زمینی خرم است» و «از آبادی مانند صفحه نقاشی شده» و از سوی دیگر آن را چنین توصیف می‌کنند: «سراسر زمینش شوره زار و ریگستان است. وزش بادهای سخت هیچ آبی آرام ندارد، گردش آسیاب‌ها به جای آب از این باد است، ریگ روان در سیستان از دور بشنوی، نبینی چه بلایی است؟ توانفرسا و روانگاه! رانده‌اش همان بادی امان است». این اظهارنظرهای متناقض به دلیل وسعت سرزمین سیستان و در نتیجه تنوع آب و هوایی است، چنانکه «طول سیستان از نواحی خراسان تا حد سند و عرض آن از کرمان تا هند است». این گستره عظیم شامل جلگه‌ای است در اطراف دریاچه زره و خاور آن که شامل دلتای رود هیرمند و رودخانه‌های دیگری است که به زره می‌ریزد.

نام‌های سرزمین سیستان

این سرزمین کهن را در گذشته به نام‌های دیگر نیز خوانده‌اند، از جمله زرنگ. لفظ زرنگ کهن‌ترین نام سرزمین سیستان است. یونانیان این سرزمین را ذرنگیانا می‌نامیدند و در کتیبه‌ی داریوش زرنگا آمده است. به اعتقاد محققین، زرنگ و زریه که در اوستایی به معنی دریاست، دریه به همین معنی در فرس هخامنشی و زریا در پهلوی و دریا به زبان امروزی همه یکی است و مراد دریای زره و هامون می‌باشد. که به تدریج تبدیل به نام شهر گشته و بر کل این سرزمین اطلاق شده است.

در دوره‌های بعد این سرزمین را نیمروز می‌نامیده‌اند که با نگاهی به نقشه‌ی جهان و موقعیت سیستان در آن، اطلاق کلمه نیمروز بر این سرزمین مدلل می‌شود. از همین روست که زرتشت برای نوشتن زیج خود این منطقه را برگزید زیرا دریافته بود که خط نصف النهار که ترجمه تحت اللفظی نیمروز است از آنجا می‌گذرد و دنیای مسکون قدیم را به دو نیمه تقسیم می‌کند. به دیگر سخن چون آفتاب درست بر

روی نصف النهاری قرار گیرد که از سیستان می‌گذرد، از ژاپن در شرق تاجزایر خالدا در غرب همه جا هنوز آفتاب دیده می‌شود! با این وصف که در مشرق در حال غروب و در مغرب در حال طلوع است. از این رو می‌توان دریافت نیمروز اصطلاحی علمی برای سیستان است و به نصف النهار آن مربوط می‌شده که دانشمندان ایرانی این بخش را پس از زرتشت کشور نیمروز خوانده‌اند. در تبدیل زرنگ و نیمروز به سیستان، آنچه اعتقاد علماست این که سکه‌ها یا سکاها مردمی بوده‌اند از عشایر آریایی که در زمان هخامنشیان و پیش از آن در پیرامون ایران می‌زیسته‌اند. قوم سکا در ازمنه تاریخی از درون آسیای وسطی یعنی از ترکستان چین تا دریای آرال و ایران و نیز از این نواحی با فاصله‌هایی تا رود دن و تارود عظیم دانونب منتشر بودند.

هرودت در تواریخ می‌نویسد: در اوایل قرن هفتم ق. م. سکاها از جبال قفقاز عبور کردند و در آذربایجان و شمال ایران به تاخت و تاز و تاراج مشغول شدند. در واقع آمدن سکاها به آسیای غربی دنباله‌ی همان نهضت آریایی بوده که از قرون پیش شروع شده بود. آریائی‌ان به معنی اعم، گروه گروه و دسته دسته به آسیای غربی وارد می‌شدند. گروهی از همین آریایی‌ها بودند که «بعد از انقراض دولت هخامنشی در حدود (۱۳۰ ق. م) در اوایل عهد اشکانیان وارد سرزمین سیستان شده و تاسند و پنجاب را تحت تصرف خود قرار دادند. بیشتر آبادی‌ها و آبادانی‌های این سرزمین با تلاش، کوشش و پایمردی و نیروی آنان پدید آمده و پس از استقرار در این سرزمین نام خریش را به آن داده‌اند بدین معنی که محل استقرار سکه‌ها را سکستان یعنی سرزمین ساک = سکه و سکاها نامیدند. واژه سکه از زبان فارسی باستان در زبان‌های بعد سگه شد و سگری صفت مرکب و از همان کلمه است. سکستان و سگزستان را در زبان تازی به سجستان و سجزستان تبدیل کرده‌اند و سپس سکستان در زبان فارسی دری به سیستان بدل شده است.»

اهمیت سرزمین سیستان

سرزمین سیستان از روزگار باستان همواره منطقه‌ای واجد اهمیت بوده است، چه از نظر حاصل خیزی و چه به دلیل اهمیت و تقدس آن در مذهب زرتشتی. به همین دلایل نیز خیلی زود توجه مسلمانان را به خود جلب نمود. چنان که آغاز فتوحات مسلمانان در سیستان به روزگار خلیفه‌ی سوم «عثمان بن عفان» می‌رسد. در دوران پس از فتوحات اولیه اسلامی نیز سیستان همچنان ولایتی بسیار با اهمیت باقی ماند. به استناد گفته یعقوبی: «سیستان و نواحی آن مانند خراسان و بلکه بیشتر است جز این که از هم گسسته و به بلاد سند و هند پیوسته است و با خراسان مانند و برابر بود.»